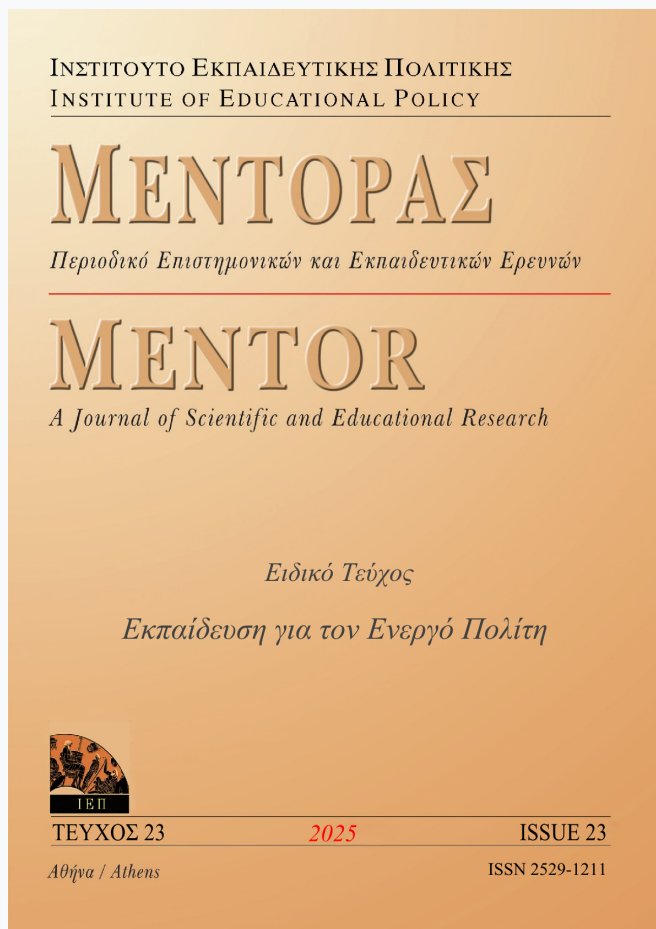

Μέντορας

Τόμ. 23, Αρ. 1 (2025)

Ειδικό Τεύχος. Εκπαίδευση για τον Ενεργό Πολίτη

Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Διαπολιτισμός, σύμπλοκα και αλληλοπαθή μακροσυστήματα εφαρμοσμένης εκπαίδευσης προς την ενδυνάμωση της Ιδιότητας του Παγκόσμιου Ενεργού Πολίτη: Προοπτική και Συνθέσεις

Ειρήνη Γεωργάκη, Αθανάσιος Γιαννίκας

doi: [10.12681/mentor.40528](https://doi.org/10.12681/mentor.40528)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γεωργάκη Ε., & Γιαννίκας Α. (2025). Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Διαπολιτισμός, σύμπλοκα και αλληλοπαθή μακροσυστήματα εφαρμοσμένης εκπαίδευσης προς την ενδυνάμωση της Ιδιότητας του Παγκόσμιου Ενεργού Πολίτη: Προοπτική και Συνθέσεις. *Μέντορας*, 23(1), 99-116. <https://doi.org/10.12681/mentor.40528>

**Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Διαπολιτισμός,
μακροσυστήματα εφαρμοσμένης εκπαίδευσης προς την
ενδυνάμωση της Ιδιότητας του Παγκόσμιου Ενεργού
Πολίτη: Προοπτική και Συνθέσεις**

**Environmental Sustainability and Interculturalism,
Macro-systems of Applied Education towards the
Empowerment of Global Active Citizenship: Perspective
and Syntheses**

Ειρήνη Γεωργάκη

Εκπαιδευτικός ΠΕ04.02, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ
irenegeorgaki75@gmail.com

Αθανάσιος Γιαννίκας

Διδάσκων Καθηγητής University of Nicosia
Διδάσκων ΕΚΚΔΑ-ΕΣΔΔΑ
yannikast@gmail.com

Περίληψη

Σε ένα σύγχρονο παιδαγωγικό πλαίσιο μεταγνώσης με στόχο την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση της νέας γενιάς για μείζονα περιβαλλοντικά ζητήματα του πλανήτη μας, οι μαθητές/τριες αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τη θέση τους στον κόσμο, έναν κόσμο που αλληλοεπιδρά και αλληλεξαρτάται, χωρίς να υφίστανται σύνορα και όρια. Ο οικουμενικός παιδαγωγικός σκοπός της ευαισθητοποίησης των μαθητών/τριών σε θέματα περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, προβλέπει την υιοθέτηση θετικής στάσης αλλά και της ανάπτυξης κριτικής σκέψης για τα σύγχρονα και κρίσιμα περιβαλλοντικά προβλήματα μέσω της συνειδητοποίησης της αξίας της ατομικής ευθύνης και της συλλογικότητας στη λογική του «Think locally act globally».

Η Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και ο Διαπολιτισμός, ως σύμπλοκα και αλληλοπαθή μακροσυστήματα εφαρμοσμένης εκπαίδευσης είναι οι εδράσεις για τη δημιουργία συνθηκών για ενεργό συμμετοχή των μελών της σχολικής κοινότητας στη συνδιαμόρφωση της πορείας τους προς τη μεταγνώση και τις πανανθρώπινες αξίες και ως εκ τούτου να ανταποκριθούν στην πολυπλοκότητα της εποχής της ύστερης μετανεωτερικότητας και της παγκοσμιοότητας.

Λέξεις κλειδιά: Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα, Διαπολιτισμός, Ενεργός Πολίτης

Abstract

In a contemporary pedagogical framework of metacognition aimed at raising environmental awareness among the younger generation regarding major environmental issues facing our planet, students begin to perceive their place in the world - a world that interacts and interdepends, without borders and boundaries (intercultural dimension). The universal pedagogical goal of raising students' awareness on issues of environmental sustainability includes not only the adoption of a positive attitude but also the development of critical thinking towards contemporary and crucial environmental problems through the realization of the value of individual responsibility and collectiveness under the concept «Think locally, act globally».

Environmental Sustainability and Interculturalism, as complex and interdependent macro-systems of applied education, constitute the foundations for creating conditions that encourage active participation of school community members in co-shaping their journey towards metacognition and universal values, and thus to respond to the complexity of the post-modernity and global era.

Keywords: Environmental Sustainability, Interculturalism, Active Citizen

Εισαγωγή

Η ιδιότητα του παγκόσμιου ενεργού πολίτη, δηλώνει ότι κάθε άτομο δεν ανήκει μόνον σε ένα κράτος αλλά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η τάση μετάβασης της αίσθησης του «ανήκειν» και του «συμμετέχειν» από τις τοπικές μικροκλίμακες στις πλανητικές μακροκλίμακες (πολίτες του κόσμου) (Κανακίδου & Παπαγιάννη, 2003, Κοντογιώργης, 2003). Ένας σημαντικός φορέας πολιτικής «κοινωνίωσης», συμμετέχοντας στη διαδικασία μέσω της οποίας συγκροτείται η κοινωνία (Αντωνόπουλος, 1991), είναι και το σχολείο, που θα πρέπει να επιδιώκει την επίτευξη της προώθησης και ενδυνάμωσης της ιδιότητας του παγκόσμιου ενεργού πολίτη μέσω της επιλογής κατάλληλων περιεχομένων μάθησης και της εφαρμογής βιωματικών μεθόδων διδασκαλίας (Σαλβαράς, 2020). Στο πλαίσιο του πολιτειακού και πολιτισμικού πλουραλισμού, αναπτύσσονται νέες μορφές αλληλεγγύης, κοινωνικής συμμετοχικότητας, σύνθετης πολιτειακής ταυτότητας, προσβλέποντας στον κοινωνικό πολίτη που έχει ενεργό ρόλο στην κοινωνία των πολιτών με συγκεκριμένη αναστοχαστική και διαπολιτισμική δράση για την καταπολέμηση των νέων διακρίσεων και ανισοτήτων στην παγκόσμια κοινότητα (Kalantzis & Cope, 2013).

Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Διαπολιτισμός

Ο διαπολιτισμικός διάλογος έχει να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο. Μας επιτρέπει να αποφεύγουμε τους εθνοτικούς, θρησκευτικούς, γλωσσικούς, περιβαλλοντικούς και πολιτιστικούς διαχωρισμούς. Καθιστά, επίσης, ικανούς να πηγαίνουν μαζί μπροστά, να διαχειριζόμαστε τις διαφορετικές ταυτότητές μας εποικοδομητικά και δημοκρατικά, έχοντας ως βάση τις οικουμενικές και πανανθρώπινες αξίες. Η δημοκρατία εξαρτάται από την ενεργή συμμετοχή των ατόμων στα δημόσια ζητήματα. Η εξαίρεση οποιουδήποτε από τη ζωή της κοινότητας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί και αποτελεί πράγματι σημαντικό εμπόδιο για τον διαπολιτισμικό διάλογο.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η Διαπολιτισμική Ικανότητα, ως ένα σύνολο τρόπων σκέψης/ δεξιοτήτων που περιλαμβάνει την πολιτισμική κατανόηση του εαυτού και την κατανόηση των άλλων. Είναι ακόμη περισσότερο ένα πλεονέκτημα για τα διαφορετικά περιβάλλοντα σε έναν ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένο κόσμο όπου αλληλεπιδρούμε με ανθρώπους από διαφορετικούς πολιτισμούς, εθνότητες, θρησκείες, φυλές, εθνικότητες, κ.λπ., που διαμορφώνονται από διαφορετικές αξίες, πεποιθήσεις και εμπειρίες. Συνεπώς, ο Διαπολιτισμός μπορεί να επηρεάσει θετικά την ειρήνη, τη δικαιοσύνη, την ισότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη δημιουργώντας στέρεες δομές που προωθούν την αλλαγή και την προσαρμογή της συμπεριφοράς στις πολιτισμικές ομοιότητες και διαφορές (Shuang κ.ά., 2018).

Ο πολιτικός και δημόσιος λόγος περί βιωσιμότητας περιλαμβάνει οικολογικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις. Η ιδέα της βιωσιμότητας πηγάζει από την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης που καθιερώθηκε στην πρώτη σύνοδο κορυφής για τη Γη, στο Ρίο το 1992. Είναι μια διαδικασία αλλαγής κατά την οποία η αξιοποίηση των πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός των τεχνολογικών εξελίξεων και οι θεσμικές αλλαγές είναι όλα σε αρμονία και ενισχύουν τόσο την υφιστάμενη όσο και την μελλοντική ικανότητα ανταπόκρισης στις ανάγκες και τις προσδοκίες του ανθρώπου. Ειδικότερα: α) η Περιβαλλοντική βιωσιμότητα είναι η ικανότητα του περιβάλλοντος να υποστηρίζει ένα ορισμένο επίπεδο περιβαλλοντικής ποιότητας και ένα ποσοστό εξόρυξης φυσικών πόρων επ' αόριστον (farmine, 4ο κεφάλαιο Ποιότητα) και β) η «Διαπολιτισμική βιωσιμότητα» περιλαμβάνει τις προσπάθειες σχεδιασμού των διαπολιτισμικών σχέσεων με τρόπους που διασφαλίζουν την ειρηνική και εποικοδομητική συνύπαρξη ατόμων από διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικά περιβάλλοντα. Εμπεριέχει το πεδίο της αναγκαιότητας για ανάπτυξη κοινών στόχων σχετικά με το πώς θα αναπτυχθεί συνεργατικά

η διαχείριση των διαφορών σε πτυχές του πολιτισμού και στις πολιτισμικές σχέσεις, ώστε να επιτευχθεί η Περιβαλλοντική βιωσιμότητα (Busch, 2016).

Η Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη νέα παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα είναι βαρύνουσας σημασίας, καθώς αποτελεί έναν από τους βασικότερους μηχανισμούς διαμόρφωσης των στάσεων, των αξιών και της συμπεριφοράς του ατόμου. Η Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (E.B.A.) αντανακλά τους τέσσερις πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης που είναι η οικονομία, το περιβάλλον, η κοινωνία και ο πολιτισμός με στόχο να προετοιμάσει τους σημερινούς μαθητές/τριες και αυριανούς/-ες πολίτες να ζουν βιώσιμα δηλ. η εκπαίδευση πρέπει να οδηγεί σε κοινωνικό μετασχηματισμό και αλλαγή τρόπου ζωής, ώστε να προσεγγίζει το φυσικό – κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον με βιώσιμη προοπτική. Γιατί τα προβλήματα που σχετίζονται με τη βιωσιμότητα είναι αλληλένδετα, αναδεικνύοντας τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο, το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον του (Κωστούλα - Μακράκη, 2011).

Στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Περιβαλλοντική βιωσιμότητα έχει βρεθεί στο επίκεντρο των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης. Στόχος της είναι να στηρίξει τα κράτη μέλη, τα σχολεία, τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και όλους τους παρόχους εκπαίδευσης, ώστε να εξοπλίσουν τους εκπαιδευόμενους με κατανόηση και δεξιότητες όσον αφορά τη βιωσιμότητα, την κλιματική αλλαγή και το περιβάλλον. Διαμορφώνεται ένα νέο ευρωπαϊκό πλαίσιο ικανοτήτων για τη βιωσιμότητα, που δημοσιεύτηκε από το Κοινό Κέντρο Ερευνών (Joint Research Centre, JRC) και είναι διαθέσιμο σήμερα, το οποίο χαρτογραφεί τις ικανότητες που απαιτούνται για την πράσινη μετάβαση, συμπεριλαμβάνοντας την κριτική σκέψη, την ανάληψη πρωτοβουλιών, τον σεβασμό της φύσης και την κατανόηση του αντικτύπου που έχουν στο περιβάλλον και το παγκόσμιο κλίμα, οι καθημερινές μας δράσεις και αποφάσεις. Πιο συγκεκριμένα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022):

- Να παρέχουν στους εκπαιδευόμενους όλων των ηλικιών πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας και χωρίς αποκλεισμούς εκπαίδευση και κατάρτιση σχετικά με την κλιματική αλλαγή, τη βιοποικιλότητα και τη βιωσιμότητα.
- Να θέσουν τη μάθηση για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα ως τομέα προτεραιότητας στις πολιτικές και τα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης,

συμπεριλαμβανομένων των προγραμμάτων σπουδών και της επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτών, προκειμένου να υποστηρίξουν τον τομέα αυτόν και να του δώσουν τη δυνατότητα να συμβάλει στην πράσινη μετάβαση (European Commission, Οδηγός Erasmus 2025).

- Να ενθαρρύνουν και να υποστηρίξουν προσεγγίσεις βιωσιμότητας στο σύνολό τους, οι οποίες περιλαμβάνουν τη διδασκαλία και τη μάθηση, την ανάπτυξη οραμάτων, τον σχεδιασμό και τη διακυβέρνηση, την ενεργό συμμετοχή των εκπαιδευόμενων και του προσωπικού. Το πρόγραμμα Erasmus+ αποτελεί βασικό μέσο για την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και συμπεριφορών όσον αφορά την κλιματική αλλαγή και για τη στήριξη της βιώσιμης ανάπτυξης τόσο εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και πέραν αυτής.

- Να κινητοποιήσουν εθνικά και ευρωπαϊκά κονδύλια για επενδύσεις σε βιώσιμες και πράσινες υποδομές, κατάρτιση, εργαλεία και πόρους για την αύξηση της ανθεκτικότητας και της ετοιμότητας της εκπαίδευσης και της κατάρτισης για την πράσινη μετάβαση.

Η Περιβαλλοντική βιωσιμότητα είναι σημαντική λόγω της ολοένα αυξανόμενης κατανάλωσης ενέργειας, τροφίμων και φυσικών πόρων που χρησιμοποιούμε καθημερινά. Η ταχεία αύξηση του πληθυσμού είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της γεωργίας και την εισβολή της τεχνολογίας. Αυτό οδήγησε σε περισσότερες εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, μη βιώσιμη χρήση ενέργειας και αποψίλωση των δασών. Σημειώνεται ότι η απεριόριστη κατανάλωση έχει σημαντικό αντίκτυπο στην ανθρώπινη ευημερία, καθώς αυξάνεται και η χρήση της ενέργειας, οδηγώντας σε μολυσμένα περιβάλλοντα και σε εξαντλημένους φυσικούς πόρους. Συνεπώς, ο γενικός στόχος της Περιβαλλοντικής βιωσιμότητας είναι να εξομαλύνει την ακανόνιστη αυτή κατάσταση και να διασφαλίσει ένα πράσινο αύριο. Παράλληλα παρέχει τεράστια οφέλη για την υγεία όλων των ειδών. Μειώνει το παγκόσμιο αποτύπωμα άνθρακα και μειώνει την εξάρτησή μας από ορυκτά καύσιμα και άλλες επιβλαβείς ενεργειακές πρακτικές. Η αειφόρος ανάπτυξη, προωθεί το μοντέλο της κυκλικής οικονομίας ώστε να μειώνονται τα ποσοστά αποβλήτων και της ρύπανσης (World Education).

Η Περιβαλλοντική βιωσιμότητα, εστιάζεται σε πρακτικές που διασφαλίζουν ότι οι φυσικοί πόροι και τα οικοσυστήματα μπορούν να υποστηρίξουν την ανθρώπινη ζωή μακροπρόθεσμα. Ουσιαστικά, είναι μια συνεχής προσπάθεια να ελαχιστοποιηθεί το οικολογικό μας αποτύπωμα προς τον κοινό στόχο της αειφόρου, βιώσιμης ανάπτυξης. Η

προοπτική είναι να δημιουργηθεί ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον που ενθαρρύνει τους/τις μαθητές/-τριες να σκέφτονται κριτικά για τα παγκόσμια προβλήματα και να δρουν τοπικά με αποτελεσματικότητα (Γιαννίκας & Γεωργάκη, 2025).

Στο πεδίο αυτό, δύνανται να εφαρμοστούν:

- Διαπολιτισμικά/ Συνεργατικά προγράμματα Ανταλλαγής: μαθητές/τριες από διαφορετικές χώρες συνεργάζονται για να βρουν λύσεις σε περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως η διαχείριση αποβλήτων ή η αναδάσωση.
- Εκπαιδευτικά Προγράμματα σε συνεργασία με Τοπικές Κοινότητες: Εμπλοκή των μαθητών/τριών σε έργα βιωσιμότητας, μαθαίνοντας από τις τοπικές κοινότητες για παραδοσιακές τεχνικές που προάγουν την περιβαλλοντική προστασία.
- Διαθεματική Προσέγγιση στην Εκπαίδευση: Μαθήματα που συνδυάζουν την οικολογία με την κοινωνιολογία, την πολιτική παιδεία και την πολιτισμική μελέτη, ώστε οι μαθητές/-τριες να κατανοούν την πολυπλοκότητα των παγκόσμιων ζητημάτων.
- Χρήση τεχνολογίας στην εκπαίδευση: Πλατφόρμες όπως η εικονική πραγματικότητα μπορούν να δημιουργήσουν εικονικές περιοδείες σε βιώσιμα έργα σε όλο τον κόσμο. Οι μαθητές/τριες μπορούν να «επισκεφθούν» τροπικά δάση, ηλιακά πάρκα, ή ανακυκλωμένα χωριά, μαθαίνοντας πώς οι διαφορετικοί πολιτισμοί συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος. Επίσης, η δημιουργία πλατφόρμας όπου μαθητές/τριες και εκπαιδευτικοί από διαφορετικές χώρες μοιράζονται έργα βιωσιμότητας που έχουν αναλάβει, συζητούν τις εμπειρίες τους και τις προκλήσεις και βρίσκουν λύσεις μαζί. Αυτή η αλληλεπίδραση όχι μόνο προάγει τη βιωσιμότητα, αλλά και ενισχύει την κατανόηση και τον σεβασμό μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών.
- Η αξιοποίηση της τέχνης και του πολιτισμού: Η πραγματοποίηση Φεστιβάλ και εκθέσεων που να εστιάζουν σε οικολογικά θέματα, με καλλιτέχνες από διάφορες χώρες να παρουσιάζουν έργα τους. Η διοργάνωση εργαστηρίων όπου οι μαθητές/τριες και οι κοινότητες μαθαίνουν πώς να δημιουργούν τέχνη από ανακυκλωμένα υλικά, ή ακόμα και να μεταδίδουν περιβαλλοντικά μηνύματα μέσα από την τέχνη τους. Μία άλλη εφαρμογή είναι να ενταχθούν σχετικά θέματα σε θεατρικές παραστάσεις και κινηματογραφικές προβολές, όπου οι ιστορίες αναδεικνύουν την ανάγκη για προστασία του περιβάλλοντος και την αξία της πολιτισμικής ποικιλότητας. Είναι μια προσέγγιση που συνδυάζει τη δημιουργικότητα με την εκπαίδευση, εμπνέοντας τους ανθρώπους να σκεφτούν με οικολογική προοπτική και να εκτιμήσουν την αξία της πολιτισμικής πολυμορφίας.

Επίσης, η διδασκαλία σε περιβάλλοντα εκτός του παραδοσιακού χώρου του σχολείου φαίνεται ότι θα μπορούσε να βοηθήσει και στην παροχή ίσων ευκαιριών στη μάθηση σε όλα τα παιδιά. Για παράδειγμα οι μαθητές/τριες αποκτούν γνώσεις μέσα από επισκέψεις που κάνουν σε ενυδρεία, ζωολογικούς κήπους, πάρκα, μουσεία φυσικής ιστορίας, αρχαιολογικούς χώρους, βουνά, λίμνες, ποτάμια κ.ά. και μελετούν τη φύση και το περιβάλλον (Αγγελίδης, 2019).

Σε αυτό το πνεύμα, συνάδουν και οι παγκόσμιοι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (UN Sustainability Development Goals – SDGs στη διεθνή γλώσσα της Βιωσιμότητας) που αποτελούν μια παγκόσμια συμφωνία για τη μέριμνα των αναγκών όχι μόνο της σημερινής γενιάς αλλά και των μελλοντικών γενεών, μέσα από τις αρχές της βιώσιμης-αιφόρου ανάπτυξης. Οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών βασίζονται στους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας (ΑΣΧ) των οποίων η ατζέντα έτρεξε από το 2000 έως το 2015. Η θεματική στοχοθεσία 2030 εγκρίθηκε το 2015 και στοχεύει σε 17 στόχους βιώσιμης ανάπτυξης και 169 επιμέρους στόχους. Για την προετοιμασία των μαθητών και μαθητριών ώστε να είναι ενεργοί πολίτες, επιλέχθηκε ως πλαίσιο οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ), όπως θεσπίστηκε από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) το 2015. Οι ΣΒΑ προσφέρουν έναν παγκόσμιο καταστατικό χάρτη για τη βιώσιμη ανάπτυξη, καλώντας τους/τις πολίτες να συμβάλουν στη διαμόρφωση ενός δίκαιου, ειρηνικού και βιώσιμου μέλλοντος.

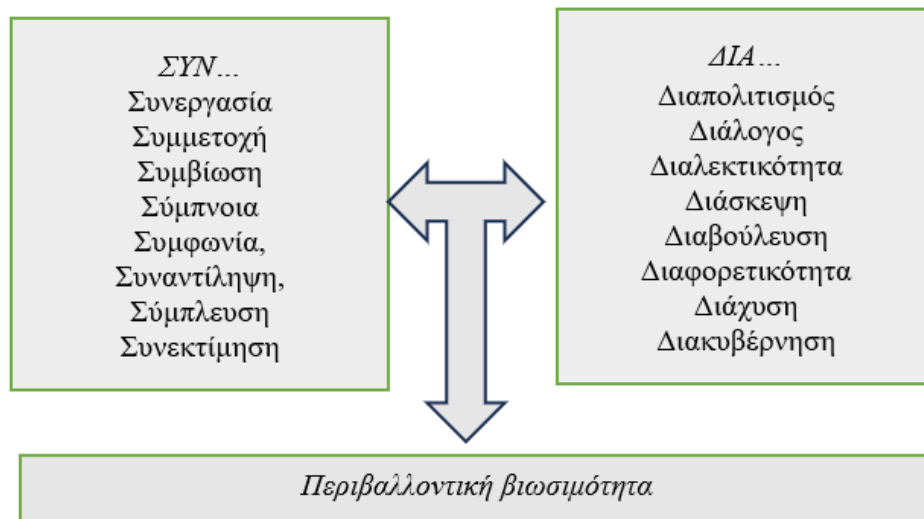

Εικόνα 1. Οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του Ο.Η.Ε.

Ο 17ος Στόχος Βιώσιμης Ανάπτυξης και προεκτάσεις

Όλοι οι Στόχοι 1-16 των SDGs χωρίς τον Στόχο 17 στερούνται της αναγκαίας δυναμικής, έχουν περιορισμένη εφαρμοσιμότητα. Ποιος είναι ο Στόχος 17; Από τον ορισμό του Ο.Η.Ε., αναφέρεται στην ενίσχυση των μέσων εφαρμογής και την αναζωογόνηση της Παγκόσμιας Σύμπραξης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στη χρηματοδότηση, στην τεχνολογία,

στην οικοδόμηση ικανοτήτων, στο εμπόριο, στα συστημικά θέματα (πολιτική και θεσμική συνοχή, πολυμερείς συμπράξεις, δεδομένα, παρακολούθηση και λογοδοσία).

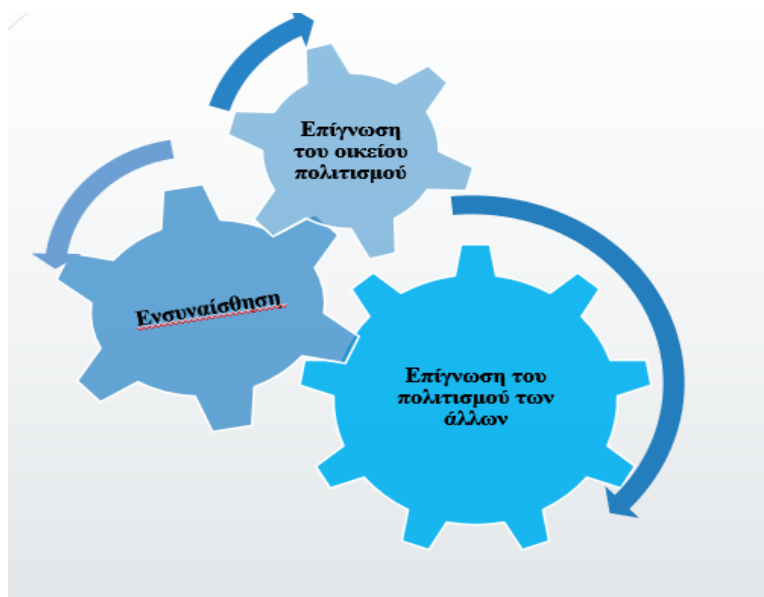
Διάγραμμα 1. Η αλληλεπίδραση της συνεργασίας, του διαπολιτισμού και της Περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.

Ως εκ τούτου, ο 17ος Στόχος είναι των Συνεργασιών, να συναρμολόξει ως κοινός τόπος/ αρμός όλους τους άλλους θεματικούς Στόχους, προσδίδοντάς τους την αξία γεωμετρικής προόδου στην ερμηνεία, προσέγγιση και στην υλοποίηση. Άρα η συνεργασία είναι η αναγκαία και ικανή συνθήκη για τον διαπολιτισμό, εν προκειμένω να επιτευχθεί και η περιβαλλοντική βιωσιμότητα, δηλ. αναπτύσσεται ένα αλληλοπαθές, σύμπλοκο και κυκλοτερές σύστημα.

Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει οι ταυτότητές μας να επεκταθούν και εκτός από τα περιορισμένα όρια της λειτουργίας των κοινωνικών ομάδων και των εθνοπολιτισμικών ομάδων, συμπεριλαμβάνοντας πια παράγοντες που δεν εγκιβωτίζονται από την πολιτική, τη γεωγραφική περιχαράκωση, ή τον οικείο πολιτισμό. Γιατί καταγράφεται παγκόσμια αλληλεπίδραση σε όλους στους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, μετά τη ραγδαιότητα της εξέλιξης των μέσων επικοινωνίας και μεταφοράς ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών, και επομένως έχει επιτευχθεί η διεύρυνση του πεδίου της επικοινωνίας πέραν από τα άμεσα και περιορισμένα πολιτισμικά ή και γεωγραφικά σύνορα (Γιαννίκας, 2021, Βρύζας, 2003).

Η αυξημένη διασυνδεστικότητα απαιτεί από μας, τη δυνατότητα ουσιαστικής επικοινωνίας με ανθρώπους των οποίων οι πολιτισμοί είναι διαφορετικοί από τον δικό μας

(διαπολιτισμική επικοινωνία), γνωρίζοντας ότι η σύναψη και διατήρηση αμοιβαίων σχέσεων με τους άλλους είναι μία από τις απαιτητικές λειτουργίες της ανθρώπινης επιβίωσης, γιατί μέσω της ανατροφοδότησης που λαμβάνουμε από τους άλλους, αξιολογούμε τους εαυτούς μας. Οι αρχές στις οποίες αναπτύσσεται η διαπολιτισμική επικοινωνία είναι: α) Η Αμοιβαιότητα (κατανόηση της θέασης των άλλων, σχεσιακή ενσυναίσθηση, πνεύμα ισοτιμίας, υποστηρικτικό/θετικό κλίμα και αλληλεπίδραση), β) η Μη επίκριση (ελεύθερη έκφραση, ανοιχτότητα στις συμπεριφορές των άλλων και των πολιτισμικών αξιών τους) γ) η Ειλικρίνεια (ρεαλιστικότητα και αντικειμενικότητα) και δ) ο Σεβασμός (ευαισθησία στις ανάγκες των άλλων και αναγνώριση των επιθυμιών τους). Για να επιτευχθεί η διαπολιτισμική επικοινωνία, προηγείται η φάση της διαπολιτισμικής επικοινωνιακής ετοιμότητας, η οποία στηρίζεται στον γνωσιακό τομέα (επίπεδο πολιτισμικής γνώσης που υπάρχει έναντι των άλλων, στον συναισθηματικό τομέα (τι συναισθήματα επικρατούν για τους άλλους και πώς επηρεάζουν τα κίνητρα για επικοινωνία), στον ψυχοκινητικό τομέα (χρήση λεκτικών και μη λεκτικών κωδίκων για τη μετάδοση μηνυμάτων κατά την αλληλεπίδραση) και στον καταστασιακό τομέα (περιγράφει το Πραγματιστικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται η επικοινωνία μεταξύ των αλληλεπιδρώντων) (Shuang κ.ά., 2018). Επομένως, ο ρόλος της ανάπτυξης της ενσυναίσθησης συμβάλλει καθοριστικά στη διαπολιτισμική επικοινωνία (Stock, 2012).

Σχήμα 1. Ο ρόλος της ενσυναίσθησης στην επίγνωση των πολιτισμών.

Διαπολιτισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο

Επιπροσθέτως, ο Διαπολιτισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο ορίζεται ως κύριος φορέας διαμόρφωσης της ιδιότητας του ενεργού πολίτη με βάση την εφαρμοσμένη παιδαγωγική παραδοχή των τεσσάρων κύκλων: τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο και διαμορφώνει τους κανόνες, τις πολιτικές και τις διαδικασίες της οργανωμένης αντιμετώπισης και διαχείρισης της αδικίας, της κλιματικής κρίσης, της βιώσιμης ανάπτυξης, εκμετάλλευσης των λαών και των ανθρώπων, της κλοπής και της μεταφοράς ενεργειακών και ορυκτών πόρων, της φτώχειας, της πείνας, της υγείας, της παροχής ποιοτικής εκπαίδευσης, της εργασίας, της ισότητας, της ισονομίας, της υπεράσπισης των ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων και των βιώσιμων πόλων.

Σχήμα 2. Η παιδαγωγική παραδοχή των τεσσάρων κύκλων.

Για να έχει αποτέλεσμα ο παγκόσμιος προσανατολισμός της εκπαίδευσης πρέπει να ενισχυθεί ο κριτικός της ρόλος και να δίνεται σ' αυτήν η ευκαιρία «ανοίγματος» της μάθησης σε μια σειρά σύγχρονων προβλημάτων (π.χ. κοινωνικής δικαιοσύνης, περιβαλλοντικών ζητημάτων). Επίσης η εκπαίδευση είναι απαραίτητο να χαρακτηρίζεται από χειραφετητικό ρόλο και να βασίζεται σε βιώματα αναγνώρισης και αλληλεγγύης. Μέσα στα όρια αυτά το σχολείο οργανώνεται ως χώρος βιωματικής προσέγγισης, αναστοχαστικού χαρακτήρα και να προσανατολίζεται στην ανίχνευση δυνατοτήτων κοινωνικής συνύπαρξης πέρα από τα ιστορικά δεδομένων και ιδεολογικά νομιμοποιημένων. Μία από τις πιο σημαντικές προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή

πετυχημένων αλληλεπιδράσεων με διαφορετικούς ανθρώπους και για τη βελτίωση των ανθρωπίνων σχέσεων είναι η διαπολιτισμική δεξιότητα (Νικολάου & Σαμσάρη, 2025). Οι εκπαιδευτικοί λαμβάνουν υπόψη τις πληροφορίες από μια ποικιλότητα πολιτισμών και ομάδων για να επεξηγήσουν βασικές έννοιες, αρχές, γενικεύσεις και θεωρίες στο επιστημονικό πεδίο τους (Γιαννίκας, 2021, Peters, 2014).

Συνεπώς, η εκπαίδευση θα πρέπει να προσανατολιστεί με μεγαλύτερη ένταση για τη βιώσιμη ανάπτυξη στηριζόμενη από ευρωπαϊκές και παγκόσμιες πρωτοβουλίες, όπως η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και η Παγκόσμια Σύμπραξη για την Πράσινη Εκπαίδευση (Greening Education Partnership - GEP) που προωθεί η UNESCO. Οι πρωτοβουλίες αυτές έχουν στόχο να προάγουν την ενσωμάτωση της αειφορίας στα εκπαιδευτικά προγράμματα και την αλλαγή παραδείγματος στην εκπαιδευτική διαδικασία θέτοντας τις βάσεις για τη δημιουργία σχολείων που ενστερνίζονται την αειφορία και υιοθετούν τη βιώσιμη προσέγγιση σε όλα τα επίπεδα (Ενεζλη κ.ά., 2025)

Σε αυτό το πλαίσιο, το Πρόγραμμα Σπουδών (ΠΣ) «Δράσεις Ενεργού Πολίτη», που θεσπίστηκε από το ΥΠΑΙΘΑ, προωθεί μια ολιστική προσέγγιση, ενσωματώνοντας τους 17 ΣΒΑ και καλλιεργώντας στους μαθητές και τις μαθήτριες τη δυνατότητα να αντιμετωπίζουν σύνθετα κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά ζητήματα. Σκοπός του ΠΣ είναι να προετοιμάσει πολίτες με δεξιότητες κριτικής σκέψης, συνεργασίας και κοινωνικής υπευθυνότητας οι οποίοι συμβάλλουν ενεργά στη δημιουργία μιας βιώσιμης κοινωνίας, βασισμένης στην αειφορία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την περιβαλλοντική προστασία. Το Πρόγραμμα Σπουδών δίνει έμφαση στην αρχή της ατομικής και συλλογικής υπευθυνότητας, προωθώντας την ενεργή εμπλοκή της σχολικής κοινότητας και ευρύτερων κοινωνικών ομάδων σε δράσεις που προετοιμάζουν και διαμορφώνουν δημιουργικούς, ενεργούς και κριτικά σκεπτόμενους πολίτες. Αυτοί οι πολίτες μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην επίτευξη των 17 ΣΒΑ του ΟΗΕ, καθώς και σε σημαντικές όψεις της ικανότητας του πολίτη, όπως ορίζονται στη Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2018/C 189/01), δημιουργώντας ένα σχολικό περιβάλλον που προάγει τη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Οι μαθητές και οι μαθήτριες, μέσα από την ενεργή συμμετοχή τους σε δράσεις και προγράμματα, εκπαιδεύονται να κατανοούν την πολυπλοκότητα των σύγχρονων προκλήσεων, να δρουν με επίκεντρο τη βιώσιμη ανάπτυξη και να καλλιεργούν τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις στάσεις που απαιτούνται για να συμβάλουν σε ένα βιώσιμο, δίκαιο και αλληλέγγυο μέλλον (Πρόγραμμα Σπουδών

«Δράσεις Ενεργού Πολίτη» του Νηπιαγωγείου, του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου, ΦΕΚ, 6048/2024). Όλες οι δράσεις ενίσχυσης της ενεργού πολιτειότητας μπορούν να διακριθούν ως προς τη χωρική τους εμβέλεια στα ακόλουθα τέσσερα επίπεδα:

- Δράσεις στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας
- Δράσεις στο πλαίσιο της κοινότητας-γειτονιάς
- Δράσεις στο πλαίσιο της χώρας ή/και τον διεθνή χώρο
- Δράσεις στον ψηφιακό κόσμο του διαδικτύου (ΙΕΠ, 2024).

Στον 17ο στόχο αναδεικνύεται η επιτακτική συνεργασία για την επίτευξη όλων υπόλοιπων στόχων. Οι μαθητές/τριες: α) συμμετέχουν ενεργά σε συνεργατικά έργα που αντιμετωπίζουν παγκόσμιες προκλήσεις, συνεργαζόμενοι με συνομηλίκους, οργανισμούς και κοινότητες για την ανάπτυξη και εφαρμογή λύσεων που συμβάλλουν στην επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης και β) προωθούν και συμμετέχουν σε προσπάθειες που ενισχύουν την πολύπλευρη συνεργασία, πρωτοβουλίες που προάγουν συνεργασίες μεταξύ διαφόρων τομέων, όπως η κυβέρνηση, οι ιδιωτικοί φορείς και η κοινωνία των πολιτών, με στόχο την προώθηση κοινών στόχων βιωσιμότητας.

Από τη σκοπιά της μετασχηματιστικής μάθησης, ο ρόλος της Εκπαίδευσης για τον ενεργό Παγκόσμιο Πολίτη είναι αφενός να αναπτύξει στους/στις μαθητές/τριες μια παγκόσμια αντίληψη, ενδυναμώνοντάς τους/τις μαθητές/τριες να συμμετέχουν ενεργά στην επίλυση παγκόσμιων προκλήσεων που αφορούν και τον πλανήτη γενικότερα (Richardson, 2008) & (Fang & LePage, 2023).

Ο ρόλος αυτός της εκπαίδευσης για την ενδυνάμωση της ιδιότητας του παγκόσμιου ενεργού πολίτη στηρίζεται στις θεωρήσεις στη βάση της διεκδίκησης δικαιωμάτων και στη συγκεκριμένη ομάδα ανήκουν, η κοινωνική, η κριτική και η περιβαλλοντική θεώρηση της παγκόσμιας πολιτειότητας. «Η κοινωνική παγκόσμια πολιτειότητα δίνει έμφαση στην αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων και ομάδων όπως αντιπροσωπεύει η παγκόσμια κοινωνία πολιτών, η Κριτική παγκόσμια πολιτειότητα, στηρίζεται στις αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής, δίνει έμφαση στις προκλήσεις που προκύπτουν από τις αδικίες και την καταπίεση, στην κριτική απέναντι στις κοινωνικές νόρμες προκειμένου να προαχθεί η δράση για βελτίωση της ζωής όσων έχουν στερηθεί ή των κοινωνικά αδυνάτων, η Περιβαλλοντική παγκόσμια πολιτειότητα δίνει έμφαση στην προώθηση αλλαγών σχετικά με τις ανθρώπινες δράσεις απέναντι στο φυσικό περιβάλλον, κάτι που γενικά αποκαλείται ως δέσμη θεματικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Συνεπώς, μέσω της μετασχηματιστικής και

κριτικής Παιδαγωγικής ο ρόλος της Εκπαίδευσης για τον Ενεργό Παγκόσμιο Πολίτη (παγκόσμια πολιτειότητα) είναι διττός: α) Να αναπτύσσουν οι μαθητές/τριες μια παγκόσμια αντίληψη, ωθώντας τους να αμφισβητούν κατεστημένες λογικές και πεποιθήσεις και β) Να ενδυναμώνει τους/τις μαθητές/τριες να συμμετέχουν ενεργά στην αντιμετώπιση ή επίλυση παγκόσμιων προκλήσεων και προβλημάτων (Συμεωνίδης, 2020)».

Συμπεράσματα

Ο «Διαπολιτισμός» είναι η βάση για την ανάπτυξη και την εδραίωση της ιδιότητας του ενεργού Παγκόσμιου Πολίτη και αυτό επιτυγχάνεται όταν υπάρχει επικοινωνία μεταξύ των λαών και ανθρώπων σε ένα οικουμενικό πνεύμα, σ' ένα πεδίο συνεννόησης και θετικής αλληλεπίδρασης, σε μια δημιουργική προοπτική για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, που ωστόσο προϋποθέτει αλλαγή στάσεων, συμπεριφορών και απόκτηση επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Η εκπαίδευση θα πρέπει να συμβάλει, όχι μόνο στη συνειδητοποίηση του ότι Πατρίδα μας είναι όλη η Γη, αλλά και στο εφικτό για πραγμάτωση της γήινης υπηκοότητας/ ταυτότητας (Μορέν, 2000).

Όταν ενωθούν οι δυνάμεις μας και διαμοιραστούν οι γνώσεις και οι τεχνικές από διαφορετικές κουλτούρες, δύνανται να δημιουργηθούν πιο αποτελεσματικοί και καινοτόμοι τρόποι για να προστατευτεί το περιβάλλον. Αν ενωθούν αυτές οι διαφορετικές προσεγγίσεις, δημιουργούμε μια παγκόσμια κοινότητα που τα μέλη της συνεργάζονται με σκοπό έναν υγιή πλανήτη, γιατί κάθε κουλτούρα έχει διαφορετικές πρακτικές και παραδόσεις. Είναι σαν ένα παγκόσμιο «μωσαϊκό» από ιδέες και πρακτικές, με κάθε κομμάτι να προσθέτει αξία στη συνολική εικόνα της βιωσιμότητας. Με αυτές τις συνθέσεις μπορεί να δημιουργηθεί μια γενιά που είναι όχι μόνο ενημερωμένη αλλά και εμπνευσμένη να δράσει για ένα βιώσιμο και διαπολιτισμικό κόσμο.

Η καλλιέργεια των δεξιοτήτων του 21ου αιώνα στέκεται ως μέσο προετοιμασίας, διερεύνησης και επαναπροσδιορισμού αξιών, αντιλήψεων, στάσεων για το περιβάλλον και αποκτά ιδιαίτερη αξία για τη δημιουργία μιας κοινωνίας που αυτοσυντηρείται και ευημερεί οικολογικά και κοινωνικά, δηλαδή μιας αειφορικά βιώσιμης κοινωνίας. Κίνητρο των νέων του 21ου αιώνα [Student agency, ένας καινοτόμος όρος σημαντικός για τους νέους του 21ου αιώνα]: όχι μόνο η επαγγελματική αποκατάσταση αλλά η προσωπική και κοινωνική ευημερία και ευημερία ολόκληρου του πλανήτη. Κινητήριο δύναμη προς αυτή την κατεύθυνση είναι η αίσθηση του αυτοσκοπού (Κασιμάτη, 2025).

Η κάθε σχολική μονάδα ας διαμορφωθεί σε «εν δυνάμει» διαπολιτισμική και να διακρίνεται από ενιαία λειτουργία, εντός της οποίας να αναπτύσσονται δράσεις που να συνδέουν την Περιβαλλοντική βιωσιμότητα με την τοπική κουλτούρα και παράδοση, να στηρίζεται στις αρχές της ανθρωπιστικής παιδείας, να έχει σκοπό να ωθεί τους/τις μαθητές/τριες μέσω της διάδρασης αλλά και της στόχευσης για ενεργοποίηση και αναστοχασμό, να υιοθετούν διαφορετικές ερμηνείες και προοπτικές, διευρύνοντας τους ορίζοντές τους. Σε ένα σύγχρονο παιδαγωγικό πλαίσιο μεταγνώσης, με στόχο την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση της νέας γενιάς, για μείζονα περιβαλλοντικά θέματα που αντιμετωπίζει ο πλανήτης μας, οι μαθητές/τριες αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τη θέση τους στον κόσμο, έναν κόσμο που αλληλοεπιδρά και αλληλεξαρτάται, χωρίς να υφίστανται σύνορα και όρια, σε μια διάσταση διαπολιτισμική, με σεβασμό ο ένας για τον άλλο και όλοι για τον πλανήτη. Πρόκειται για τη μεταγνώση της σύγχρονης παιδαγωγικής, η ευθύνη της μάθησης ως αυτοαγωγής, αφού «εν τέλει» μαθαίνουμε μόνο ό,τι αγαπάμε, ό,τι καθιστούμε βίωμα, μέσα από το διαρκές «θαυμάζειν», την έκκληση για αναστοχασμό, την άρνηση κάθε εφησυχασμού.

Σημερινοί μαθητές/τριες, αυριανοί υπεύθυνοι ενεργοί πολίτες, πρεσβευτές του κλίματος για έναν αειφόρο και βιώσιμο πλανήτη.

Κατακλείδα:

“Ν’ αγαπάς την ευθύνη.

Να λες: Εγώ, εγώ μονάχος μου έχω χρέος να σώσω τη γης.

Αν δε σωθεί, εγώ φταίω.”

Από την «Ασκητική» του Νίκου Καζαντζάκη

Η αποτύπωση της ευθύνης στα λόγια του Καζαντζάκη ζωγραφίζεται και επεκτείνεται στο σκίτσο μιας μαθήτριας δημοτικού στη Σλοβενία. «Το σκίτσο μου αντιπροσωπεύει τη Γη που μας δένει και μας ενώνει. Οι άνθρωποι είναι υφασμένοι μαζί. Αν κάποιος τα παρατήσει, άλλοι πέφτουν. Είμαστε όλοι συνδεδεμένοι με τον πλανήτη μας και ο ένας με τον άλλον, αλλά δυστυχώς ελάχιστα γνωρίζουμε γι’ αυτόν». Από τη ματιά μιας μαθήτριας, η κατακλείδα: Είμαστε υφασμένοι ο ένας στον άλλο. Άλλοι υφαίνουν δίπλα μου τη δική μου ιστορία εγώ υφαίνω τη δική τους.

Σκίτσο 1. Η Περιβαλλοντική βιωσιμότητα υφαίνει και υφαίνεται απο τον διαπολιτισμό και την οικουμενικότητα (σκίτσο της μαθήτριας Anja Rozen).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αγγελίδης, Π. (2019) Ανάπτυξη συμπεριληπτικής εκπαίδευσης μέσα από άτυπα περιβάλλοντα μάθησης, στο Αγγελίδης Π. (επιμ.) *Παιδαγωγικές της Συμπερίληψης*, Αναθεωρημένη έκδοση, Αθήνα, Διάδραση, σ. 17-39.

Αντωνόπουλος, Μ. Ν. (1991) Θεωρία και ιδεολογία στη σκέψη των κλασικών της κοινωνιολογίας, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 258, κεφ. VIII, G. SIMMEL: «*Η κοινωνία ως ανταλλαγή*».

Busch, D. (2016) What is intercultural sustainability? A first exploration of linkages between culture and of sustainability in intercultural research, *Journal of Sustainable Development*, 9(1), σ. 63-76.

Βρύζας, Κ. (2003) *Παγκόσμια Επικοινωνία και Πολιτιστικές Ταυτότητες*, Αθήνα, Gutenberg.

Γιαννίκας, Α. (2021) *Εφαρμοσμένη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Β' έκδοση, Αθήνα: Νέες Τεχνολογίες.

Γιαννίκας, Α. & Γεωργάκη Ε. (2025) Σύγχρονα Μακροσυστήματα εφαρμοσμένης εκπαίδευσης προς την ενδυνάμωση της Ιδιότητας του Παγκόσμιου Ενεργού Πολίτη, Εισήγηση σε *Επιμορφωτική Εσπερίδα που διοργάνωσε το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας και Δημόσιας Διοίκησης* (κατεύθυνση Εκπαιδευτική Διοίκηση) του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφος, στο πλαίσιο της δράσης: «GUEST LECTURER», 24 January 2025.

Ένεζλη Α., Γαβριλάκης Κ., & Λιαράκου Γ. (2025) *Διδάσκοντας την κλιματική κρίση στο δημοτικό σχολείο: αντιλήψεις και αυτοαποτελεσματικότητα εκπαιδευτικών*. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για την Αειφορία, 7(1), 1–20. <https://doi.org/10.12681/ees.39216>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 14.1.2022, COM (2022) 11 final 2022/0004 (NLE) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52022DC0011>

European Commission (2025), Οδηγός Erasmus 2025 (IKY), σελ. 9-10.

Fang, W. T., Hassan, A., & LePage, B.A. (Eds.). (2023). *The living environmental education: Sound science toward a cleaner, safer, and healthier future*. Springer

farminc, 4ο κεφάλαιο, Ποιότητα. Ανακτήθηκε στις 30.1.2025 από https://www.unimc.it/farminc/main_el.html

Ηνωμένα Έθνη. *Οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του Ο.Η.Ε.* Ανακτήθηκε 15.10.2025 από <https://unric.org/el>

ΙΕΠ, 2024, Οδηγός Εκπαιδευτικού Δράσεις Ενίσχυσης της Ενεργού Πολιτειότητας, σελ.13-14, Αθήνα.

Kalantzis, M., & Cope, B. (2013) *Νέα Μάθηση. Βασικές αρχές για την επιστήμη της εκπαίδευσης*. Μετ. Γ. Χρηστίδης, Αθήνα, Κριτική.

Κανακίδου, Ε., & Παπαγιάννη, Β. (2003) *Από τον Πολίτη του Έθνους στον πολίτη του Κόσμου*, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Κοντογιώργης, Γ. (2003) *Πολίτης και πόλις*, Αθήνα, Παπαζήση.

Κασιμάτη, Κ. (2025) *Οι δεξιότητες του 21ου αιώνα & η περιγραφή τους στην ατζέντα του 2030*. Επιμορφωτικό πρόγραμμα ΕΚΔΔΑ: «Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση Στην Ηγεσία και Διοίκηση στην Εκπαίδευση».

Κωστούλα – Μακράκη, Ν. (2011) Η εκπαίδευση για τη Βιώσιμη / Αειφόρο Ανάπτυξη σε Σχέση με άλλα Γνωστικά Αντικείμενα, στο Μακράκη Β. (επιμ.) *Επαναπροσδιορίζοντας την Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών προς τη Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Πανεπιστήμιο Κρήτης & RCE Crete: Έδρα UNESCO ΤΠΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, σ. 13-23.

Μορέν, Ε. (1999) *Οι επτά γνώσεις κλειδιά για την παιδεία του μέλλοντος*, Μετ. Θ. Τσαπακίδης, Αθήνα, Εικοστού πρώτου.

Νικολάου, Γ. & Σαμσάρη, Ε. (2025) *Η εθνοπολιτισμική ετερότητα στο σχολείο εγχειρίδιο*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. (<http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-1056>).

Peters, R. T. (2014) *Solidarity ethics: Transformation is a globalised world*. Minneapolis, MN: Fortress Press.

Σαλβαράς, Γ. (2020) Παρατήρηση και Αξιολόγηση της Διδασκαλίας, Αθήνα, Γρηγόρη.
Shuang, L., Gallois, C. & Volcic, Z. (2018) Εισαγωγή στη διαπολιτισμική επικοινωνία. Παγκόσμιοι πολιτισμοί και πλαίσια. Αθήνα: Gutenberg.

Stock, C. (2012) Adaptation and Empathy: Intercultural Communication in a Choreographic Project, *Journal of Intercultural Studies*, 33(4), σ. 445-462.
Συμβούλιο της Ευρώπης. *Λευκή Βίβλος για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο: «Ζώντας μαζί ως ίσοι με αξιοπρέπεια»*. F-67075 Strasbourg Cedex, Ιούνιος 2008.

Συμεωνίδης, Β. (2020) *Η Εκπαίδευση του Παγκόσμιου Πολίτη: Αντιλήψεις Εκπαιδευτικών και Μαθητών/τριών για την Παγκόσμια Πολιτεότητα σε Ελλάδα και Σουηδία*, Περ. Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση, τ. 25, ανακτήθηκε στις 30.10.2024, από <https://www.researchgate.net/publication/346053967>.

Richardson, G. (2008) Conflicting Imaginaries: Global Citizenship Education in Canada as a Site of Contestation. In M. A. Peters, A. Britton & H. Blee (Eds.) *Global Citizenship Education* (pp. 115-132). Rotterdam, Sense Publishers.

ΦΕΚ, τ. Β', 6048/1.11.2024 *Πρόγραμμα Σπουδών «Δράσεις Ενεργού Πολίτη» του Νηπιαγωγείου, του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου*.

Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Διαπολιτισμός, μακροσυστήματα εφαρμοσμένης εκπαίδευσης προς την ενδυνάμωση της Ιδιότητας του Παγκόσμιου Ενεργού Πολίτη: Προοπτική και Συνθέσεις

UNESCO. (2009) *Review of Contexts and Structures for Education for Sustainable Development*. Διαθέσιμο στο https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000184944/PDF/184944_eng.pdf.multi

World Education. *Real world education to foster environmental awareness*, ανακτήθηκε 30.1.2025, από <https://we-world.eu/>).